

THEORY OF LITERATURE

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-90-7-46>

СУЧАСНИЙ ФОРМАТ КОГНІТИВНОЇ НАРАТОЛОГІЇ: AD FONTES

Мацевко-Бекерська Л. В.

*доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури*

*Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

Методологічна багатоманітність і концептуальна гнучкість наратології спонукали Ансгара Нюнінга назвати свою доповідь – «Наратологія чи наратології» (2003). Цілковита слушність такого підходу до формування підходів у сучасній наративній теорії послідовно утверджена низкою досліджень зарубіжних і вітчизняних теоретиків літератури, котрі зосереджуються на проблематиці наратології. З одного боку, Цветан Тодоров запропонувавши термін «наратологія» для позначення «науки про розповідь» («Грамматика «Декамерону», 1969), підвів ризик під тривалими (від Аристотелевої «Поетики») студіями про сутність розповіді, про межі її функціональних горизонтів, а також про її стилістичні особливості. Жерар Женетт сформував довершену та логічну структуралістську парадигму, в якій розуміння наративу набуло гармонії та впорядкування. Водночас, Олег Собчук вважає засновників і теоретиків наратології «пронаратологами», адже своєї популярності й поширення ця методологія набула на початку 90-их років ХХ століття і дуже стрімко набула статусу «посткласичної» (Девід Герман «Рукопис, послідовність та розповідь: Елементи посткласичної наратології», 1997) [3]. Ігор Папуша пропонує так диференціювати новітні наратології: 1) трансдисциплінарна (вихід за межі літературознавства), 2) транстекстуальна (вихід за межі тексту у контекст), 3) трансмедіальна (вихід за межі вербального тексту), 4) трансгенетична (вихід за межі епічного роду), 5) трансфікційна (вихід за межі художньої літератури) [2]. Варто погодитися також із висновком Д. Германа, що посткласична наратологія як сукупність нових поглядів на форму й функціонування наративу використовує здобутки попередніх структуралістських моделей так само, як посткласична фізика не відкидає ньютонівських ідей, а переосмислює їхні концептуальні підвалини і переглядає сферу застосування. Один із засновників вітчизняної школи

наратології, Роман Гром'як здійснив ретельний аналіз витоків і динаміки розсміслів про розповідь у працях українських науковців [1]. Зокрема, були засвідчені теоретичні зацікавлення Івана Франка, Івана Денисюка, Миколи Легкого, Оксани Майдан, вивчені давні українські латиномовні поетики, у яких виразно диференціювалося поняття «мімезису» (як наслідування природи / *imitatio naturae* і як наслідування праці / *imitation operis*) [1, с. 15]. Одним із базових, принципово важливих, тверджень Р. Гром'яка вважаємо таке: «Різні варіанти в національних школах нраратології об'єднуються в окреслену спільним предметом осмислення сферу теоретичного знання. Таким предметом є комунікативна природа мистецтва слова, передача естетичної інформації в системі автор (письменник) – твір (текст) – читач (реципієнт)» [1, с. 10]. Як бачимо, дослідник виразно диференціює два вектори розгортання теоретичних міркувань: «автор – твір – читач» і «письменник – текст – реципієнт». І якщо конкретизація другого вектора не викликає сумніву, адже нраратологія зосереджена на вивченні природи, специфіки й ефективності комунікації, то наведена послідовність елементів першого спонукає замислитися, чи лише самою комунікацією обмежується предмет нраратологічних студій. Р. Гром'як, зокрема, наголошує на переконанні Івана Франка про те, що «зовнішні «зверхні» події та описи – це не предмети «об'єктивного протоколярного представлення» і вони не є метою новітнього письменника. Автори мають іншу мету – «збудження в душі читачів аналогічного чуття чи настрою всякими способами, які дає мова і злучені з нею функції нашої фантазії» [4, с. 525–526]. Як бачимо, для формування методологічних підходів новітньої когнітивної нраратології цінними є зауваги І. Франка про емоційно-психологічні аспекти нраративу, що значно розширюють дослідницький горизонт поза маркери лише комунікації.

Погоджуємося, що «протягом останніх десятиліть в гуманітарних науках поступово змінюється об'єкт зацікавлення [...] учені замислюються над питаннями сутності нраративу, способу його буття чи прагматики» [2, с. 16], і що це засвідчує актуальну потребу осмислити методологічні горизонти поняття «нарративного повороту». Результати розширення, розростання, деталізації нраратологічної парадигми засвідчені дослідницькими студіями, що простують не лише углиб художнього тексту, але й углиб його пізнання й осмислення, з тим, аби виявити й упорядкувати когнітивну сферу «зустрічі свідомостей», причетних до художнього світу (від інтенції до численних інтерпретацій). Отож закономірним є висловлене питання: «що ж є предметом вивчення когнітивної нраратології: текстуральні структури чи структури людського мислення?» [3, с. 12].

Подаючи свою класифікацію нраратологій, І. Папуша опирається на концепт «виходу за межі». Подібно окреслює предмет когнітивної

наратології О. Собчук, позаяк визначає дві ключові сфери, які мала би досліджувати наратологія у когнітивній призмі. Як видається, синтез наратологічного дослідження із аспектами когнітивної психології може сприяти моделюванню методологічних засад, що могли б максимально долати межі. Відомо, що активне вивчення пізнавальних процесів відбувається у 60-ті роки ХХ століття (праці Джорджа Міллера, Джерома Брунера, Ульріка Найссера), продовжується у 90-ті роки ХХ століття (дослідження Роберта Солсо, який зауважив, що головним завданням когнітивної психології є розуміння природи людської думки, адже саме це є «водночас амбіційним і хвилюючим»). Для новітньої теорії наратології не менш «амбіційним і хвилюючим» є проєкт когнітивно-нарративного повороту. Розуміння природи людської думки становить чи не найбільш референтний сегмент нарративних теорій: спроби визначити й осмислити засади психології художньої творчості, дослідження всеможливих інтенцій художнього світотворення, множинність інтерпретацій смислу.

Горизонт сучасної когнітивної наратології має значні та показові маркери: праці Моніки Флудернік (*«Стосовно «природної натуральної» наратології»*), Деvida Германа (*«Пізнання, емоції та свідомість»*), Манфреда Яна (*«Рамки, параметри та читання нарративу від третьої особи»*), *«Вікна фокалізації: Деконструкція та реконструкція наратологічного концепту»*), Алана Палмера (*«Фікційний розум»*, *«Конструкція фікційного розуму»*, *«Універсальний розум»*). В українському літературознавстві цей підхід представлений в роботах Олега Собчука, Руслана Савчук, Тетяни Гребенюк, Миколи Ткачук, у лінгвістиці – Ольги Воробйової, Олени Кагановської, Івана Бехти, Оксани Бабелюк, Валерії Андрєєвої. Беручи до уваги десять основних областей досліджень, на яких зосереджена сучасна когнітивна психологія (сприймання, розпізнавання образів, увага, пам'ять, уява, мовні функції, психологія розвитку, мислення, вирішення задач, людський інтелект, штучний інтелект, при цьому останній цілком слушно є об'єктом дискусій), когнітивна наратологія може синтезувати, а не лише диференціювати два класи структур, що їх визначив О. Собчук. Моделювання теоретичного підходу, котрий послідовно впише поетологічне дослідження в матрицю когнітивної психології дозволить трансформувати питання: як саме текстуальні структури трансформуються у структури людського мислення, що, своєю чергою, розпізнаватимуть наступні чи інші текстуальні структури. Таким чином, головним завданням когнітивної наратології є дослідження природи художнього твору (на рівні розповіді / оповіді) і «онтологічної геометрії» художнього тексту, що сприятиме розумінню природи людської думки, втіленої в нарративі. Рівно як для автора важливим є процес трансформації твору в текст, так і для реципієнта цінним є внутрішньо-психологічний процес трансформації у

читача, адже текст набирає контурів твору. Тому, скажімо, наративні механізми розпізнавання образів продукують рецептивні варіанти смислотворення; окремі засоби організації викладу чи то акцентують увагу, чи то фіксують точки пам'яті, чи то окреслюють перспективу уяви, чи то виокремлюють особливе смислове навантаження мовних конструкцій тощо.

На нашу думку, двома поняттями, що максимально зближують наратологію та когнітивістику, є «наративна стратегія» і «когнітивна модель». З одного боку, наративну стратегію тлумачимо як певну інтенційну настанову цілісного форматування естетично вартісного матеріалу, що рецептивно визначається комплексом індиціальних знаків, які, по-перше, забезпечують адекватність сприймання чужого досвіду, по-друге, призначені для активізації читацької співтворчості на етапі його привласнення (у просторі літературного твору індивідуальна авторська стратегія проектується на своєрідну площину образно-стильових засобів). З другого, когнітивна психологія оперує визначенням когнітивної моделі – як метафори, що ґрунтується на спостереженнях і висновках, зроблених з цих спостережень, що описують, як виявляється, зберігається і використовується інформація (Роберт Солсо). Таким чином, в основі методологічного підходу може бути цілісне теоретичне поняття: когнітивно-наративної моделі або наративно-когнітивної стратегії. Обидва терміни водночас видаються засобом для змістовної відповіді на питання про предмет когнітивної наратології і системно репрезентують аналітичні концентровані метафори, позаяк в когнітивістика, і посткласична наратологія зорієнтовані на абстрагування ідей, здобутих від осмислення спостережень.

Література:

1. Гром'як Р. Проблема включення українських традицій у сучасну наратологію // Наративні виміри літератури. Матеріали міжнародної конференції з наратології. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2005. С. 10–19.
2. Папуша Ігор. *Modus ponens*. Нариси з наратології. Тернопіль: Крок, 2013. 259 с.
3. Собчук О.В. Переосмислення понять наративності, персонажа і фокалізації в сучасній когнітивній наратології // *Магістеріум*. Випуск 48. Літературознавчі студії. С. 108–113.
4. Франко І. *Зібрання творів: У 50 томах*. К. : Наук. думка, 1976–1986. Т. 41.